

העולמות המנוגדים של פאול בן חיים ושל יוסף טל

המוזיקאים פאול בן־חיים ויוסף טל גדלו בגרמניה של ראשית המאה העשרים ועלו ארצה בראשית שנות ה-30, אך הם מייצגים עולמות מוזיקליים שונים ומנוגדים. בן־חיים הניח את היסודות ל"סגנון הישראלי", ואילו טל היה ונשאר קומפוזיטור לקומפוזיטורים

התראות

חגי חיסרון פורסם ב-03.03.14

קריאת זן 3

שניהם היו מוזיקאים מלידה. שניהם גדלו בגרמניה של ראשית המאה העשרים וספגו את תרבותה. שניהם עלו ארצה בראשית שנות ה-30. פאול פרנקנבורגר ויוזף גרינטל, שני יוצרים שזכו להערכה עצומה בחייהם והגיעו לשיבה טובה, מייצגים עולמות מוזיקליים שונים ומנוגדים. פרנקנבורגר (1897-1984), שהפך כאן לבן־חיים, חיבר בעיקר מוזיקה יידידותית למדי, חלקה שזורה מרכיבים פולקלוריים, לרבות יסודות מזרחיים; הוא זה ש"הניח כאן את היסוד", כפי שכתב הביוגרף שלו יהואש הירשברג, "לסגנון המוכר כ'סגנון הישראלי'" (סמל לכך הוא "תרועה לישראל" המפורסמת, המנון מפואר להגשמה הציונית המדינית). יוזף גרינטל, שהפך כאן ליוסף טל (1910-2008) היה ואולי יישאר, חרף רצונו, קומפוזיטור לקומפוזיטורים - אוונגרדי, קשה. ישראליות? לאומיותו המוזיקלית של טל מתבטאת בהלחנת אופרות לתמלילים עבריים (את רובם הגדול חיבר ישראל אלירז), לא במוזיקה עצמה.

להשוואה החלקית־מאוד הנ"ל יש עילות אקטואליות. החשובה שבהן היא הופעת דיסק חדש של רביעיית כלי הקשת "כרמל", עם שתי יצירות לכלי קשת של בן־חיים. אחת מהן ידועה - הרביעייה המלבבת לכלי מיתר מס' 1, שחברה ב-1937 בארץ ישראל; השנייה (כאן מצטרפת לרביעייה הוויולנית שולי ווטרמן) היא מעשה גאולה ליצירה עתיקה נשכחת למדי - החמישייה לכלי מיתר. יצירה זו, הנטועה עדיין בתרבות הגרמנית, חוברה ב-1919 במינכן, כשבן־חיים עוד היה פאול פרנקנבורגר, חייל נ.מ. גרמני משוחרר, בוגר מלחמת העולם הראשונה בחזיתות צרפת ובלגיה. הדיסק יצא בחברת "טוקטה קלאסיקס" (מעין חברה־בת של "נקסוס") העוסקת בעיקר בהקלטת יצירות נשכחות. את הפרויקט מימנה חברה שווייצרית שבחרה להישאר עלומה.

פאול בן חיים. הניח את היסוד ל"סגנון הישראלי" צילום: ללא קרדיט

כולם נרתמו להעלאת יצירת ענק נשכחת, חוץ מהקהל

קינה נבואית מצמררת

הרביעייה מס' 1 של פאול בן־חיים היא יצירה קליטה, קלה מאוד גם לאוזניים שהחשש ממוזיקה של המאה ה-20 מובנה בהן ללא תקנה. הפרק הראשון מלטף מיד את האוזן, עם נושא שנשמע במידת מה יהודי או ישראלי; השני, "אלגרו ויואצ'ה", הוא מעין סקרצו מפוז (מנדלסוני, עם פיציקאטי נוסח ראול זדביסי). בעיצומו של פרק זה מופיע קטע ביניים איטי, ארוך למדי (מעין "טריו"), בעל יופי כובש מייד, מיוחד במינו, שחובה להכיר; הפרק השלישי – "לארגו" – מחייב מעט יותר סבלנות; הפרק הרביעי הוא סיפור שלם.

בפרק זה ("אלגרו קומודו"), כתב הווילן של רביעיית "כרמל" יואל גרינברג בדפי ההסבר המפורטים המצורפים לאלבום, "היסוד האוריינטלי עובר לחזית". אוריינטלי? המוטיב הפותח של הפרק, ממשיך גרינברג (ראו בצילום התווים כאן, בחמשה העליונה) הוא "ספק מזרח־אירופי ספק מזרחי". באוזני, אודה, המוטיב הזה נשמע רק מזרח־אירופי יהודי, מובהק, מוטיב שנשמע מיד כמו מנגינה ששוסטקוביץ' היה שואל או ממציא כדי להציג מוזיקה יהודית.

15

צילום: ללא קרדיט

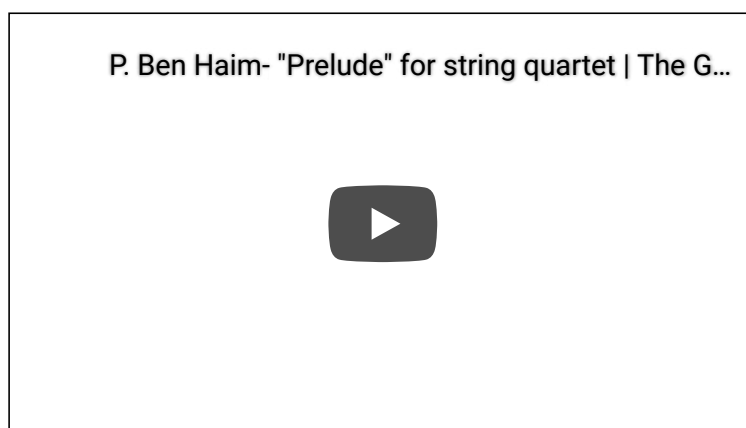
בהמשך מציג גרינברג פרשנות חוץ־מוזיקלית לפרק - על סמך דברים ששמע מיכאל וולפה, ששמע פעם מבן־ציון אורגד, שהיה תלמידו של בן־חיים. אורגד סיפר כי בן־חיים עצמו הציג את המוזיקה של הפרק בהקשר חוץ־מוזיקלי. בראייה זו, ה"אלגרו קומודו" (עשר דקות מרתקות, עתירות התרחשות ושינוי אווירה), אשר חובר בתל אביב בימי השלטון הנאצי בגרמניה, אך לפני התחוללות השואה,

אכן בא לעולם כקנינה נבואית על גורלה של יהדות אירופה. המוזיקה של בן־חיים, לשעבר פרנקנבורגר, אדם שנאלץ להיעקר מבית גידולו ולהשתרש בנוף שונה, כאילו מבשרת את השלישייה המפורסמת של שוסטקוביץ', שחברה לאחר מלחמת העולם השנייה ונחשבת כתגובת המלחין על הזוועות שעשו הנאצים ביהודים. כמוה - היא קינה על גורל יהודי. בן־חיים לא הגיב על השואה, כמובן, אך זימר, בכלי קשת, נבואה על חורבן העיירה היהודית, השטעסל.

איך מתבטא הדבר במוזיקה? המוטיב הפותח שהוזכר קודם, שנשמע כמו מחול חסידי (בעל "אפקט היפנוטי", בניסוחו הקולע של יואל גרינברג) משוסע באלימות באפיזודה שנשמעת כמו "מחול חרבות" פרימיטיביסטי; אחר כך, בהמשך, צץ אזכור ספוג נוסטלגיה של הנושא שפתח את היצירה כולה, ואשר גם הוא נשמע יהודי למדי (ואולי מייצג את המלחין עצמו, שמתגורר כבר בארץ ישראל ומתבונן בהתפתחויות בגרמניה ממרחק, בחוסר אונים); בהמשך נוסכת המוזיקה אווירת אסון מתקרר, לרבות - לקראת הסיום - קינה בעלת נימה אלתורית מפנטזת, בנגינת הוויולה. הסיום עצמו הוא זעקה.

בפירוש זה, מסכם גרינברג, מצטיירת היצירה כולה כהקרנת מצבו המיוחד של מלחינה, אשר חיבר אותה מקץ ארבע שנים לשבתו בארץ החדשה, אליה גלה מאונס. התנודדותה של המוזיקה, לכל אורך היצירה, בין ביטויי אנרגיה והתחדשות ובין נוסטלגיה כאובה, בין קלסיציזם גרמני ובין פנטזיה אורינטלית (או יהודית), משקפת את מצבו המנטלי של אדם שהיפנה את גבו לנווה נעוריו. הוא עומד על פרשת דרכים, מול עתיד מעורפל אך קוסם, עתיד שבו עוד יטביע את חותמו כאביה מולידה של המוזיקה הקלאסית הישראלית.

רביעיית כלי הקשת "כרמל" מציגה את הרביעייה הזאת של פאול בן־חיים גם בקונצרטים פומביים מוסברים שמתקיימים השבוע: מחר ומחרתיים בירושלים (משכנות), ביום חמישי בחיפה (טיקוטין) וביום שישי בתל אביב (שטריקר).

כריזמה בלתי נגמרת

כאמור, להשוואה החטופה בין פאול (פרנקנבורגר) בן־חיים ובין יוסף (גרינטל) טל, יש עילות אקטואליות. בהקשר של יוסף טל העילה היא הקרנת סרט תעודי על אודותיו, מאת דן אורסתי, שתיערך מחרתיים (ב-17:00) במרכז למוזיקה ע"ש בלומנטל בתל אביב. הסרט מרתק לכל אורכו בזכות הכריזמה של טל, הנוכחת בכל משפט שיוצא מפיו, גם בצעירותו וגם בהיותו ישיש, ובזכות התוכן המסקרן, ולעתים הפרובוקטיבי, של הדברים. הנה דוגמאות אחדות:

"עוד בגרמניה באתי במגע עם מוזיקה אלקטרונית. צחקו עלי – כולם. טוב, הוא בוודאי לא הצליח, לא כמלחין ולא כפסנתרן, אם הוא קפץ על משהו שאף אחד לא יכול להבין".

על חדשנות: "אני מנסה להגיד דברים בצורה אישית, ולא שכל אחד יגיד – את זה כבר שמענו, את זה מוצרט כבר אמר יותר יפה, או ברהמס".

על הבנת המבנה של רביעייה לסקסופון ומיתרים: "זה לא דומה לסונטה, לא דומה לפוגה, המון צלילים.. אי אפשר לזהות נושא. אז... אולי הנושא הוא היצירה כולה!"

על שיעור מהיר ב"באז" תקשורת: כשהיה לראשונה בארצות הברית, בסוף שנות ה-50, טילפנה אליו לניו יורק אמרגנית מסן פרנסיסקו והזמינה אותו לבוא לקליפורניה ולנגן גם שם קונצ'רטו לפסנתר וסרט מגנטי, שספג ביקורת קטלניות לאחר הביצוע בניו יורק; זו היתה הפתעה גדולה, נזכר טל. "הרי מבקר אחד כתב על הצלילים ששמע - 'מכונת הקפה שלי עושה את זה יותר טוב' ומבקר אחר הזכיר את מכונת הכביסה שלו. היא אמרה – 'אל תהיה טיפש, אתה לא יודע לקרוא עיתונים. זו היתה היצירה היחידה שהם כתבו עליה באריכות'".

הסרט שערך אורסטיו אינו כולל תגובות מסוימות שפורסמו בארץ, בשעתן, על יצירות של יוסף טל. כזאת היתה, למשל, תגובתו של רם עברון ב-1962, לאחר בכורת קונצ'רטו לפסנתר עם סרט הקלטה. עברון כתב ב"למרחב", בסגנון של הצלפה במאזינים נבוכים אך סובלניים ש"אוכלים ובולעים הכל": "הקהל אינו יודע לשים במקומו את מי שמכנה עצמו אמן ועושה את הקהל לצחוק". אורסטיו, יש לומר, מביע בגלוי את הערצתו למלחין וליצירתו: "משמיעים אותו בכל העולם, אולי בגלל מעמדו ואולי בגלל שקוראים את הפרטיטורות ומבינים את העומק של יצירותיו". ובמקום אחר: "הוא פרפקציוניסט מוחלט וזה מוביל אותך להבין שלפניך ניצב גאון". זובין מהטה (שצולם משוחח קלות בגרמנית עם טל הישיש) מצהיר באנגלית: "התזמורת (הפילהרמונית הישראלית) אוהבת את היצירות שלו, המוזיקה שלו תשרוד. יש לנו כאן מלחין ענק".

